

MI A ZSOMBOLY ÉS HONNAN ERED EZ A SZÓ?

Barlangkutatásaink során a Gömör—Tornai-karsztvidéken, de különösen az Alsó-hegyen sok *zsombollyal* találkoztunk. Számos *zsombolyban* eredményes kutatómunkát is folytattunk. Természetszerűleg fölmerül a kutatóban a kérdés, hogy tulajdonképpen mit nevez *zsombolynak* a népnyelv és honnan származik ez a szó, amely a barlangkutatók tevékenysége folytán az utóbbi évtizedekben szűk területre határolt tájszóból országosan ismert és a szaknyelv által is elfogadott, széles körben használt, s a turista irodalomban is polgárjogot nyert földrajzi köznévvé vált.

A Gömör—Tornai-karsztvidéken *zsombolynak*, *zombolynak*, *ombolynak* vagy *zombornak* az aknaszerű, mély kúthoz hasonló, függőleges barlangokat, üregeket nevezik, akár szárazok azok, akár víznyelőként működnek. A szakirodalomban nevezik ezeket a hasonlóság alapján *aknabarlangoknak*, *kútbarlangoknak* is.

Előfordul a magyar tájnyelvben egy hínár, lép, ingovány jelentésű *omboly* szó is, de nem mutatható ki, hogy a két hasonló hangzású, de eltérő jelentésű köznévi azonos eredetű lenne.

Ezúttal kizárólag az 'aknabarlang, kútbarlang' jelentésű *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* ~ *zombor* szóval foglalkozom. Azért sorolom fel négy változatát is e szónak, mert bár csak kis területen ismeri a nép ezt a köznevet, de az egyes falvakban egymástól eltérően, a fenti négy változat valamelyikét használja a lakosság. A földrajzi szaknyelvbe és ezzel az országos köztudatba is Strömpl Gábor földrajztudósunk nyomán a Szilicén használt *zsomboly* változat került be. De Törnagörgön *ombolynak*, Jósvalő, Bódvaszilas, Szádalmás, Körtvélyes, Krasznahorkahosszúrét, Jólész és Borzova köz-

előtt a Balkánról idetelepített délszlávoktól, pontosabban bolgár-szlávoktól vehettük át, akárcsak a 'barlang' jelentésű *pest* köznevet, amely ma is számos földrajzi nevünkben él tovább, valamint a 'földvár' jelentésű *Zemlin* ~ *Zemlén* ~ *Zemplén* helyneveinket is. És ennek fényében föltehetőleg bolgár-szláv eredetű lehet Szalonna, Rakaca, Jósva, Torna, Pelsőc, Tapolca és sok más kétségtelenül szláv származású, de nem egyértelműen délszláv jellegű helynevünk is ezen a vidéken.

A honfoglaló magyarság ezekszerint nem szlovákokat, hanem bolgár-szlávokat talált Északkelet-Magyarországon, úgy ahogy azt a Duna-kanyartól a Keleti-Kárpátokig húzódó területre vonatkozóan Anonymus leírta, amit azonban számos nyelvészünk és történészünk kellő bizonyító anyag hiányában (és talán Kniezsa korábbi határozott állásfoglalásának hatása alatt) nem tudott eddig elfogadni. Kutatásaim eredményei nyomán azonban úgy látszik, hogy *e tekintetben* rehabilitálni kell Anonymust és el kell ismerni igazát. Ez pedig nemcsak Anonymus írása hitelességének újraértékelését veti fel, de egy sor más történelmi és nyelvészeti következtetés újbóli megfontolását is.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a barlangkutatóink tevékenységéhez kapcsolódó történelmi-földrajzi és nyelvészeti kutatások olyan eredményeket érlelnek, amelyek fényt deríthetnek a honfoglaláskori Magyarország egy részének eddig nem kellően tisztázott etnikai viszonyaira is, és amely megállapítások további fontos történettudományi és nyelvtudományi következtetések alapjául szolgálhatnak.

DR. DÉNES GYÖRGY

ségekben *zombolynak*, Komjátiban és Hárskúton pedig *zombornak* nevezi a nép az akna-, illetve kútszerű barlangokat.

Vannak falvak a Gömör—Tornai-karsztvidéken, ahol már nem ismeri a lakosság ezt a földrajzi köznevet, de egy-egy meghatározott víznyelő, aknabarlang vagy ilyenek környékén húzódó földterület, dűlő neveként, tehát földrajzi tulajdonnévként, helynévként az máig is él. Így pl. Pelsőc, Szalóc, Berzété és Kőrös lakossága számontartja a Pelsőci-fennsíkon a négy község közös határa közelében levő *Zombor-lyuk* nevű aknabarlangot, Aggtelek határában van *Zomboly* dűlő és benne a *Zomboly-lyuk* nevű víznyelő (egyes leírásokban és térképeken *Zombor-lyuk* néven is előfordul), *Zomboly* dűlő van Hídvégárdón és *Zombor* helynév a Torna-völgyi Jabloncán is. Jósmafőn a Nagyoldali-zsomboly melletti orom neve: *Zomboly magosa*, a hegylábánál, pedig a Szelce-völgyben terül el a töbros *Zomboly* dűlő, de a lakosság közt már csak néhány öreg akad, aki kérdésemre azt válaszolja, hogy „régén azt a helyet neveztük *zombolynak*, ahol a víz a föld alá eltűnik”; itt tehát szemtanúi vagyunk a *zomboly* köznévtől eltűnésének, de tulajdonnévként való további fennmaradásának is. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy mindazon településeken, ahol valamely víznyelőt, aknabarlangot vagy ilyenek környékét ma *Omboly*-nak, *Zomboly*-nak vagy *Zombor*-nak nevezik, ott — ha e szó köznévi jelentését már nem is ismeri a lakosság — régebben e szó köznévként feltétlenül élt a község népnyelvében.

Az aknabarlang, kútbarlang jelentésű *omboly* köznévtől legrégibb ismert előfordulása az Árpád-korba nyúlik vissza. Kutatásaim során az Országos Levéltárban bukkantam fontos adatra: egy 1298. évi oklevél említi, hogy a Telekes-völgy oldalában, az akkori László falu határán (ma Varbóc és Perkupa közti határ táján) találni „*duas foveas vmbes vocatas*” azaz „két mély gödröt, amiket *omb*-oknak neveznek”. — Pelsőc város határán egy 1560 után kiadott oklevél említi egy *Ombolyt*, ennek a múlt században *Zomboly* volt már a neve, ma pedig *Zombor-lyuk*nak nevezi a környék népe. Itt nyomkövethetjük a szó alakváltozásait is.

Kikerekedik tehát előttünk a kép, hogy a mély gödörhöz vagy kúthoz hasonló barlangot, természetalkotta függőleges sziklaüreget eredetileg *omboly*-nak nevezte a nép. Ez a földrajzi köznévtől a Gömör—Tornai-karsztvidéken, illetve Borsod-Torna megyei peremén már az Árpád-korban használatos

Adatgyűjtés (dr. Dénes Györgymé felvétele)

volt és máig is fennmaradt. Első nyomtatott meghatározását Kassai József 1835-ben kiadott „Származtató s gyökerésző magyar-diák szó-könyv”-ében olvashatjuk: „*Omboly*: Torna körül a szilitzei határban, természetesen a föld üregében tsinálódott gömbölyű gödör.”

Az ősi *omboly* köznévi nyilván szóhatártévesztéssel torzul utóbb *zombollyá*, majd egyes falvakban *zsomboly*, másutt *zombor* lett belőle a nép nyelvén, bár pl. Tornagörgön megmaradt eredeti *omboly* alakjában. A szóhatártévesztés úgy jött létre, hogy „az *omboly*” névelős kifejezésből „a *zomboly*” lett, tehát a névelő *z* mássalhangzója ez eredetileg magánhangzóval kezdődő köznévi elejére tapadt.

De honnan került a Gömör—Tornai-karsztvidék népének nyelvébe az Árpád-korban a 'mély gödörhöz, kúthoz hasonló barlang' jelentésű *omboly* köznévi? A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótárából és többek tanulmányaiból kitűnik, hogy nyelvészeink úgy vélik, hogy az 'aknabarlang' jelentésű magyar *zsomboly* köznévi talán a német Sumpf szó kicsinyítőképzős Sumpfel alakjából származhat, aminek jelentése 'kis gödör, üreges tárgy, mosókád'. Egyesek feltevése szerint az Észak-Magyarországra telepített német bányászok honosíthatták meg. Ezt a származtatást én teljesen valószínűtlennek ítéltam és további kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy az aknabarlangot, kútbarlangot jelölő *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* köznévet népünk a honfoglalás-kor azon a területen élő bolgár-szláv lakosságtól vette át.

Megállapítottam, hogy az *omboly* szó az ószláv *ombl'* magyarosodott átvétele. Ez az ószláv szó, illetve ennek a nyelvfejlődés során törvényszerűen átalakult változata ma a bolgár nyelvben *vambel* formában és a crna gorai nyelvjárásban *ubla* köznévi, illetve *Ombla* helynévi alakban fedezhető fel, ahol köznévi jelentése: 'jama kao bunar', szó szerint fordításban: 'barlang mint kút' tehát 'kúthoz, mély gödörhöz hasonló barlang, aknabarlang, kútbarlang', az *Ombla* helynévi pedig egy hatalmas víznyelő tágas függőleges üregében eltűnő búvópatak kilépési helyét jelöli Dubrovnikban. A magyar *omboly* és az azonos jelentésű bolgár (*v*)*ambel*, illetve a crna gorai *ubla* és *Ombla* közös eredete kétségtelen, vitathatatlan. A teljesség kedvéért megemlítem, hogy a macedon—bolgár származású Cirill és Metód szentírás fordításai révén közvetített, tehát macedon—bolgár eredetű ó-egyházi-orosz nyelvben is előfordul a 'kút' jelentésű *ubol* szó, végül nyoma

van egy többszörösen átalakult *wawel* formájú változatának a lengyelben, ennek jelentése is 'mély üreg, szakadék'.

A magyar *omboly* köznévi azonban a nyelvfejlődési törvényszerűségek figyelembevételével csak az ó-bolgár-szláv szóalakból vezethető le. Ez a nyelvészeti megállapítás összhangban áll azzal a történelmi ténnyel, hogy a honfoglaló magyarság bolgár-szláv népelemeket talált az ország egyes területein. Így megállapíthattam, hogy a Gömör—Tornai-karsztvidék népnyelvében élő, eredetileg *omboly* hangzású *zsomboly* köznévet a IX. században a Balkánról oda telepített délszlávoktól, pontosabban bolgár-szlávoktól vehette át a honfoglaló magyarság e tájon letelepült csoportja és őrizte meg tájnyelvében napjainkig. Ez a köznévi ugyanis nem országos elterjedésű, hanem csak a Gömör—Tornai-karsztvidék népnyelvében tájszóként él, és még az Árpád-korban sem mutatható ki távolabb, mint Borsod megye tornai határvidékén, így tehát helyi átvételt, a bolgár-szláv köznévi helyi magyar továbbélését kell föltételeznünk. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy ezen a területen a szó átvételekor, tehát annak első ismert előfordulását, a XIII. századot megelőzően — nyilván a honfoglalás idején — ha kis létszámú szórványokban is, 'de bolgár-szláv lakosság élt, amely gyorsan felszívódott, beolvadt ugyan az oda jóval nagyobb tömegben letelepült magyarságba, de létének emlékét megőrizte az őt magába olvasztó és azóta is megszakítatlan folyamatossággal helybenlakó ottani magyarság szókinccse. E helyi szókinccsben számos helynévi, tehát földrajzi tulajdonnévi és a most ismertetett kutatásaim eredményeként előtérbe került *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* ~ *zombor* földrajzi köznévi is bizonyítja egyrészt bolgár-szláv népelemek honfoglalás kori ottlétét, másrészt e terület lakosságának a honfoglalás óta, minden kétséget kizáróan fennálló kontinuitását, megszakítatlan folytonosságát.

Előbbi megállapításom Anonymust igazolja, aki szerint Északkelet-Magyarországon a honfoglaló magyarok a balkáni Bulgáriából odatelepített szlávokat találtak. Számos nyelvészünk és történészünk kétségbevonja ezt, és a bolgár-szlávok honfoglalás kori jelenlétét csak az ország déli részein tartja lehetségesnek.

Melich János nyelvészprofesszor ugyan már 1920-ban, akadémiai székfoglaló értekezésében úgy foglalt állást, hogy Északkelet-Magyarországon a honfoglalás idején délszláv

népelemek, amint Anonymus is állítja bolgár-szlávok éltek. Ezt Melich a Nógrád, Tapoly, Zemplén és más helynevekkel igyekezett alátámasztani, de bizonyító anyaga nem volt elég-séges, a vele vitába szálló Kniezsa István nyelvészprofesszor szerint az általa érvekként felsorolt szláv eredetű helyneveink a szlovák nyelvből is levezethetők. Kniezsa 1938-ban, a Szent István Emlékkönyvben megjelent tanulmányában ellentmondást nem tűrő magabiztossággal szögezte le, hogy a Sajó és Bódva közti nagy számú szláv eredetű helynév „kétségtelenül a tótság” itteni régisége mellett tanúskodik, tehát a szlovák-ságtól származik.

A nagy tekintélyű Kniezsa (Kossuth-díjas akadémikus, egyetemi professor, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke) érveit és álláspontját legtöbb nyelvészünk magáévátette, köztük Bárczi Géza Kossuth- és Állami-díjas akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, valamint Pais Dezső Kossuth-díjas akadémikus, mindketten a magyar nyelv tudomány professorai is. Bárczi Géza „A magyar nyelv Életrajza” című, 1963-ban megjelent könyvében, amelyet Pais Dezső lektorált (tehát a szöveg mindkettejük álláspontját szlávok alkoták e terület lakosságának zömét. Északon szlovákok laktak: a Morva és a Garam közötti terület nyugati felében sűrűbben, keleti részén, valamint az Ipoly, a Zagyva, a Sajó, a Hernád és a Bódva völgyében gyéresebb foltokban. A Dunántúlon a hódítók horvát—szlovén lakosságot talál-nak ... Erdélyben meg a Maros és az Al-Duna tájékán kisebb-nagyobb bolgár telepek éltek. ... (A szláv lakosságra a kérdéses területeken található szláv eredetű helynevekből következtethetünk.)”

Ilyen nagy nyelvészeti szaktekintélyek egybehangzó állás-foglalásának súlya alatt természetesen történezeink többsége is következtetéseit többnyire a fenti megállapításokra építette. Így Kniezsa korábbi álláspontja még ma is általában elfogadottnak számít, annak ellenére, hogy 1963-ban egy német nyelven publikált, de úgy látszik kevesek által ismertté vált dolgozatában utóbb ő maga is módosította véleményét. Hadd említsek példát is Kniezsa korábbi álláspontjának az utóbbi évtized szakirodalmában való jelentkezésére.

A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye a történelmi Borsod, Gömör, Torna, Abaújvár és Zemplén megyék részeit foglalja magában. Az 1970-ben kiadott „Borsod-Abaúj-Zemplén me-

gye története” című nagyszabású munkában egyik kitűnő történészünk, Gyimesi Sándor a honfoglaláskor a mai egyesített megye területén talált népességről azt írja, hogy „az itteni szlávok déli eredete nem bizonyítható, inkább tarthatók a mai szlovákok őseivel egyező törzsek származékainak.”

Nemrég elhunyt kiváló történészünk, Ila Bálint, Gömör megye történetét 1773-ig feldolgozó hatalmas, négykötetes munkájában a honfoglaláskor a megyében talált szlovákokról ezt írta 1976-ban: „Nyelvészeti vizsgálódások alapján Melich délszlávoknak mondja őket, Kniezsa pedig a mai szlovákok őseinek. Adatainkkal az eredet kérdését eldönteni nem tudjuk.”

A kétségtelenül bolgár-szláv eredetű *pest* szavunk azért nem látszott bizonyító erejűnek ebben a kérdésben, mert — még Melich szerint is — ezt a köznevet a magyar nép már a honfoglalás idején átvehette és országszerte használhatta, így olyan helyen is előfordulhat, ahol bolgár-szlávok sohasem éltek, hanem a magyarok vitték oda ezt a szót. Ilyen értelemben foglalt állást Melich fővárosunk Pest nevének kérdésében is. (Ebben én nem értek egyet Melich álláspontjával, de a kérdésről majd más alkalommal fejtem ki véleményemet.)

Az 'aknabarlang' jelentésű *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* köznév esetében egészen más a helyzet, mint a korábban érvül felhozott helynevekkel vagy köznevekkel. Egyrészt a cseh vagy szlovák nyelvből semmiképpen sem vezethető le, mert ott nyoma sincs, sem az élő nyelvben, sem a régiségben. Másrészt az sem állítható róla, hogy ezt az ó-bolgár-szláv eredetű szót a magyar nép egésze átvette és országosan használta, s így terjedt volna át az országnak a honfoglaláskor bolgár-szlávok lakta déli részeiből északra, mert az 1200-as és 1500-as évek okleveles adataiban éppúgy mint a múlt századi kéziratos és nyomtatott szövegekben, valamint a mai élő népnelvben is csak és kizárólag csak a gömör—tornai és a vele határos területeken fordul elő ez a földrajzi köznevünk.

Ezért nagy fontosságú tehát az *omboly* ~ *zsomboly* köznév etimológiájának, eredetének tisztázása, mert úgy tűnik, hogy ez már bizonyító erejű lehet, és alkalmasnak látszik a régi és nagy tudományos jelentőségű vita eldöntésére.

Kutatásaim eredményei tehát éppen azt bizonyítják, hogy az *omboly* ~ *zomboly* ~ *zsomboly* földrajzi köznevet, amelynek — ismétlem — a szlovák nyelvben nyoma sincs, így tehát abból semmiképp le nem vezethető, csakis a honfoglalás